

WSTĘP

Najbardziej doniosłe zmiany ostatniego dziesięciolecia XX wieku dokonały się w krajach środkowej i wschodniej Europy. Zmiany te nie tylko zburzyły półwieczny powojenny porządek, który w świadomości większości społeczeństw utrwalił się jako nieodwracalny, a co więcej – jako wzór i model, według którego będzie przebiegać rozwój ludzkości. Oczywiście, z tym wzorem nigdy nie pogodziło się wielu teoretyków rozwoju społecznego i twórców humanistycznej kultury, ale również wiele grup społecznych, odczuwających skutki tego wzoru i modelu w codziennej materialnej egzystencji, a przede wszystkim w duchowym pojmowaniu sensu ludzkiego życia.

Mimo stosowania totalnej i konsekwentnej polityki, narzucającej fizyczne, społeczne i duchowe zniewolenie przy użyciu nieznanych wcześniej represyjnych środków, w narodach i społeczeństwach włączonych do nienaturalnej wspólnoty nigdy nie unicestwiono sił i dążeń zmierzających do przywrócenia społecznego ładu opartego na idei wolności i demokratycznych strukturach.

Dezaprobata i przejawy buntu wobec zdehumanizowanego komunizmu towarzyszyły całej historii Europy Środkowo-Wschodniej, zapoczątkowanej w 1917 roku. Do najbardziej dramatycznych wydarzeń trzeba zaliczyć bohaterские wystąpienia tych narodowych odłamów społeczeństw, które według komunistycznej ideologii miały się stać podmiotem demokracji i główną siłą wiodącą ludzkość ku powszechnemu dobrobytowi, sprawiedliwości, samorealizacji i szczęściu jednostki (wojna polsko-bolszewicka 1920 roku; wypadki kronsztadzkie – 1921; działalność militarna niektórych narodowych formacji w okresie II wojny światowej; wypadki poznańskie – 1956; rewolucja węgierska – 1956; „praska wiosna” – 1968).

Ze skromnością, ale też z uzasadnioną dumą możemy twierdzić, że niegasnąca przez całe dziesięciolecia wola przywrócenia naturalnego porządku społecznego, w którym wolność i demokracja stanowią pierwotne wyznaczniki kształtowania interakcji we wszystkich zakresach i poziomach życia społecznego, znalazła urzeczywistnienie w bezprecedensowych pod względem formy i metod wysiłkach polskiego ruchu solidarnościowego.

Osiągnięte z wielkim uporem i konsekwencją polskie sukcesy bardzo szybko przyniosły zasadnicze przemiany w polityczno-społecznej i kulturalnej sferze życia w całym środkowo-wschodnim układzie, a co więcej – były również istotne dla zmiany jałtańskiego porządku i obecnego funkcjonowania systemu zachodniego.

Przebudzony w środkowo-wschodniej Europie „duch historii” zderzył się z ewolucyjnymi procesami globalizacyjnymi, co (przynajmniej w obecnej chwili) pogłębia dalekosiężne perspektywy i nadzieje, ale stwarza też dotkliwie odczuwane problemy społeczne oraz niesie rozczarowanie, a nawet depresję, w niektórych segmentach społeczeństw i jednostkowych wymiarach ludzkiej egzystencji. Po dziesięcioletnich doświadczeniach zauważa się, że wyprofilowany główny nurt rozwoju nie przebiega we wszystkich krajach bez żadnych modyfikacji i rozwiązań, w których widoczne są relikty przeszłej epoki i specyficzne, narodowe wizje społeczeństwa przyszłości.

Obecna sytuacja we wszystkich krajach postkomunistycznych jest kształtowana dwoma zespołami uwarunkowań, które z natury są sprzeczne i – mimo częstego angażowania wysiłków i dobrej woli pewnych grup i jednostek – nie przynoszą bezpośrednio odczuwanych rezultatów. Pierwszy zespół tych uwarunkowań to pozostałości dawnego ustroju i cywilizacyjne zaniedbania oraz odziedziczone stereotypy i nieefektywne sposoby zarządzania, a drugi to aktualne wymogi zaawansowanego rozwoju technicznego i organizacyjnego, które ustanawiają kryteria na międzynarodowym rynku pracy i wymogi, jakie muszą spełniać wyprodukowane dobra.

Zderzenie się naszych możliwości produkcyjnych z zaawansowanym rozwojem naukowo-technicznym spowodowało konieczność wprowadzania nowych technologii oraz przeorganizowania całej struktury gospodarczej. Na obecnym etapie procesy nadrabiania zaległości cywilizacyjnych i gospodarczych zaowocowały bezrobociem i pauperyzacją szerokich kręgów społecznych. Bez głębszych analiz stało się jasne, że w procesie nadrabiania zaległości i stwarzania podstaw przyszłościowej gospodarki zasadniczym czynnikiem jest wykształcenie ludzi oraz przygotowanie do zadań bezpośrednio wynikających z aktualnego poziomu i charakteru współczesnej techniki oraz organizacji życia społecznego.

Przez ostatnie dziesięciolecia skutki przemian ustrojowych są najdotkliwiej odczuwane w ekonomicznej sferze społecznego i indywidualnego istnienia, ale na przełomie tysiącleci odczucia te coraz wyraźniej wypływają ze sfery kultury i edukacji. Nie tylko badania naukowe, ale i bieżące obserwacje przekonują, że współczesne rozwinięte społeczeństwa zachodnie funkcjonują w oparciu o najwyższy poziom rozwoju technicznego, informacyjnego, kulturalnego oraz demokratyczne zasady obowiązujące na wszystkich poziomach życia społecznego. We wszystkich tych sferach i poziomach życia zaznacza się efektywność człowieka, w przeważającej mierze wynikająca z charakteru i poziomu edukacji.

W powojennej historii procesy edukacyjne w całym środkowo-wschodnim polityczno-społecznym układzie przebiegały według jednego modelu wyznaczonego przez marksistowsko-leninowską koncepcję człowieka i rozwoju społecznego, ale w poszczególnych krajach zaznaczyły się konkretne różnicowania w realizacji tej utopijnej ideologii. Historyczny zasób indywidualnych doświadczeń i różnicowań w krajach postkomunistycznych pogłębił się w ostatnim dziesięcioleciu. Ponieważ obecnie oczywista staje się teza, że narody środkowo-wschodniej Europy nie mogą się rozwijać w izolacji i zamkniętych nacjonalistycznych wymiarach, zachodzi pilna potrzeba konfrontacji tego historycznego zasobu doświadczeń oraz aktualnie preferowanych koncepcji teoretycznych i ogólnych kierunków, jakie zaznaczają się w praktycznych próbach dochodze-

nia do ogólnoeuropejskich i światowych standardów przyjętych w dziedzinie wychowania i kształcenia młodzieży.

Dostrzeżenie konieczności i celowości tej konfrontacji zrodziło inicjatywę zorganizowania konferencji przedstawicieli nauk pedagogicznych rozwijanych w czołowych uniwersytetach polskich i ośrodkach krajów ościennych. Inicjatywa ta spotkała się z dużą aprobatą zarówno pedagogów polskich, jak i zagranicznych. Jak to zwykle bywa, w końcowej realizacji (w tym przypadku chodzi o fizyczny udział w obradach konferencji) początkowy entuzjazm kilku osób nie znalazł potwierdzenia, co odzwierciedla katalog zamieszczonych referatów. Przed ich zaprezentowaniem uznajemy za celowe przedstawienie kilku refleksji, jakie wiążą się z ogólnym spojrzeniem na obecny stan polskiej pedagogiki, i problemów, które stanowią jej przedmiot zainteresowań lub powinny być podejmowane przez badaczy z zakresu edukacji.

Perspektywa konkurencyjnego współżycia w międzynarodowych układach wyzwała u teoretyków wychowania refleksję nad naukową kondycją nauk pedagogicznych, która bezpośrednio wyraża się w ich zdolności diagnozowania i projektowania procesów edukacyjnych, a zwłaszcza opracowywania zasad i metod wspomagania naturalnego rozwoju młodzieży w skomplikowanych, jakościowo innych, procesach socjalizacyjnych. Współczesna polska pedagogika, świadoma zgubnych konsekwencji nadmiernego ulegania wszechwładnej ideologii minionego okresu, przejawia dużo krytycyzmu i powściągliwości w ocenie swoich możliwości w zakresie poznawczych, a zwłaszcza aplikacyjnych funkcji. Przez cały okres transformacji społeczno-ustrojowej pedagogzy polscy, zwłaszcza młodszego pokolenia i wywodzący się często z nowych ośrodków naukowych, prezentują współczesne kierunki i teorie pedagogiczne rozwijane w krajach zachodnich oraz nawiązują do narodowych tradycji i klasycznych dzieł polskich teoretyków wychowania, a swoje rozważania utrzymują w kontekście interdyscyplinarnym, wykorzystując głównie dorobek z zakresu socjologii, filozofii i psychologii.

Na kolejnych zjazdach pedagogicznych dość wyraźnie określono tożsamość pedagogiki, jej współczesne funkcje i zadania w nadchodzącej przyszłości.

W ukazujących się w ostatnich latach publikacjach pedagogicznych zideologizowane teksty są zastępowane rozważaniami spełniającymi wymogi naukowej teorii, a gotowe recepty – dyskusyjnym ujęciem problemów oraz sformułowaniem pytań i hipotez możliwych do empirycznej weryfikacji. Krytyczne analizy poznawczych i aplikacyjnych funkcji współczesnej pedagogiki odsłaniają wiele trudności i zwątpień co do skuteczności teorii pedagogicznej w zetknięciu ze złożoną rzeczywistością wychowawczą. Zakres owych trudności jest szeroki; może być wymieniany w różnej kolejności i formie.

Wielu polskich pedagogów uważa mianowicie, że:

- 1) współczesna pedagogika ma trudności w zrozumieniu i ocenie przebiegu procesu rozwoju człowieka w różnych podsystemach życia społecznego;
- 2) ma również trudności w rozpoznawaniu powiązań procesów socjalizacji w grupach pierwotnych ze zmianami ogólnospołecznymi i międzynarodowymi,
- 3) nauki pedagogiczne nie wypracowały spójnego systemu wiążącego intencjonalne oddziaływania w wyspecjalizowanych instytucjach z oddziaływaniami

makrospołecznymi i ukierunkowanego na uniwersalne wartości, wysoko cenione dobra jednostkowe i społeczne.

Problemy te komplikują się jeszcze bardziej w perspektywie europejskiej integracji oddziaływań globalizacyjnych, które będą wymuszać wychowanie młodzieży zdolnej do pojmowania siebie i innych jako członków jednego gatunku biologicznego, swojej grupy i całej ludzkości jako części ziemskiego ekosystemu; młodzieży świadomej kulturowego zadłużenia i obowiązku wzbogacania ogólnoludzkiej kultury, a równocześnie gotowej do poszanowania własnej tradycji i bezpośredniego kontekstu kulturowego oraz respektowania religijnej autonomii i moralno-obyczajowej odmienności różnych narodowości i grup etnicznych. Tak nakreślona wizja wychowania jest zobowiązaniem dla wszystkich rozwijających się krajów. W konfrontacji z obecną rzeczywistością wizja ta jest zaciemniana przez głęboko odczuwane problemy, które coraz częściej pojawiają się nagle i dlatego nie były brane pod uwagę w najbardziej precyzyjnych analizach i projektach. Podobnie jak w innych naukach społecznych, w obszarze nauk pedagogicznych podejmowane są problemy podstawowe dla obecnych i przyszłych pokoleń, wiążące się głównie z bezpieczeństwem i zagrożeniami w skali globalnej, narodowej i lokalnej.

Pod wpływem wyczulonej opinii publicznej i inicjatyw niektórych grup, na karty pedagogiki wdziera się coraz wyraźniej problematyka obniżania się poczucia bezpieczeństwa, zagrożeń różnymi patologiami i obawy o kształt rodzimej kultury i tradycji. Pozornie problemy te są odległe, ale w gruncie rzeczy wzajemnie się warunkują.

Nie tylko badania naukowe, ale i codzienne doświadczenia ujawniają we wszystkich krajach poszerzające się rozmiary zagrożeń wartości moralnych, dóbr materialnych, zdrowia i życia. Patologia społeczna obejmuje coraz młodsze generacje, występuje nie tylko w młodzieżowych podkulturach, lecz także wkracza do formalnych instytucji wychowawczych. Eskalacja różnorodnych zagrożeń jest ściśle skorelowana ze wzrostem wymiany i kontaktów międzynarodowych, zwłaszcza w zetknięciu się jednostek i grup zróżnicowanych pod względem materialnego poziomu życia i tradycji moralno-obyczajowych.

Współczesne społeczeństwa stawiają problemy bezpieczeństwa na samej górze hierarchii najpilniejszych zadań. Dlatego wychowanie do bezpiecznego współżycia powinno znaleźć właściwe miejsce w hierarchii celów wychowania i stać się przedmiotem badań pedagogicznych. W tym kontekście pojawia się problematyka kulturowych źródeł patologii i agresji motywowanej napięciami wynikającymi z rzeczywistej i relatywnej deprivacji oraz poczucia niesprawiedliwości. Takie napięcia są generowane przez kulturę konsumpcyjną, preferującą rekreacyjne i ludyczne formy życia, lansującą człowieka niezdolnego do odraczania gratyfikacji i żyjącego w natychmiastowości.

W opracowaniach naukowych coraz częściej pojawiają się analizy wskazujące na bezpośrednie, a zwłaszcza perspektywiczne niebezpieczeństwa, wynikające z odchodzenia od tradycyjnie ukształtowanej hierarchii wartości moralnych. Niekiedy analizy te są przejawskrawione i ograniczają się do eksponowania niebezpieczeństw wynikających z konsumpcyjnego stylu życia, preferującego natychmiastową gratyfikację w sferze potrzeb biopsychicznych. Na szczęście, wielu teoretyków kultury i wychowania widzi możliwość pogodzenia życia we-

dług uniwersalnych wartości z wyzwaniami narzucanymi przez współczesną cywilizację, a zaspokajanie potrzeb przedstawia jako warunek i ułatwienie właściwie pojętej samorealizacji. Tak optymistycznie nastawieni teoretycy podkreślają, że uzgodnienie tych dwóch wzorów życia wymaga kształtowania nowej postawy aksjologicznej, umiejętności właściwego wyboru wartości i takiego kształtowania osobowości, w której wartości uniwersalne stanowią integracyjne centrum nadające sens poznawczej, moralnej i emocjonalnej aktywności współczesnego człowieczeństwa.

Przyjmując taką perspektywę rozwoju ludzkości, pedagogika powinna określić swoją specyficzną rolę w realizacji tych idealnie ujętych celów. Rola ta sprowadza się nie tyle do uzasadniania możliwości takiego kierunku rozwoju, ile przede wszystkim do formułowania w miarę skonkretyzowanych programów działań wychowawczych respektujących prawa rozwoju psychofizycznego młodzieży i uwarunkowania wypływające z różnych struktur społecznych. Tak pojęte zadania wymagają również uwzględnienia w intencjonalnych oddziaływaniach wychowawczych czynników wypływających spoza struktur lokalnych i narodowych.

* * *

Ponad dwadzieścia lat minęło od czasu, gdy w Polsce narodził się ruch Solidarności, stając się zwiastunem upadku systemu komunistycznego. Zburzono mur berliński, symbol podziału świata. Wyzwolona wtedy nadzieja została poddana próbie czasu.

Wiele zmian dokonało się w krajach postkomunistycznych od czasu tamtych wydarzeń. Gdzie jesteśmy teraz na drodze do stworzenia społeczeństwa demokratycznego i edukacji wspierającej rozwój? Jakie nowe istotne zjawiska i procesy pojawiły się w teorii i praktyce edukacyjnej? Z jakimi wyzwaniami musimy się dziś zmagać? Wciąż jeszcze cały szereg pytań nurtuje wszystkich tych, którzy w swoim myśleniu o współczesności chcą wykraczać poza wąski horyzont ideologicznego hałasu czy politycznej poprawności.

Grupa pracowników Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego zorganizowała w dniach 10–11 maja 2002 roku międzynarodową konferencję, mającą stanowić okazję do wymiany i porównania doświadczeń krajów byłego bloku komunistycznego, dotyczących przebiegu procesów edukacyjnych w postaci, jaką przybrały wraz z reformowaniem systemu społeczno-gospodarczego po upadku bloku wschodniego.

Do wzięcia udziału w konferencji zaproszono przedstawicieli z większości krajów postkomunistycznych: Białorusi, Bułgarii, Czech, Estonii, Litwy, Łotwy, Niemiec, Polski, Rosji, Rumunii, Słowacji, Słowenii, Ukrainy, Węgier. Mimo że organizatorzy robili, co tylko było możliwe, część sąsiadów nie odpowiedziała na zaproszenie. Tak bywa i trzeba to przyjąć do wiadomości. Pozostaje tylko wyrazić nadzieję, że – gdy dojdzie do kolejnych edycji konferencji (a taki zamiar mają organizatorzy – co zostało także wsparte głosami samych uczestników, wskazujących sens kontynuacji tego typu refleksji nad edukacją) – lista uczestników z krajów ościennych ulegnie rozszerzeniu.

Analizując zawartość prezentowanego tomu, można zauważyć, że referenci rozmaicie odczytali wiodącą ideę konferencji, prezentując materiały o różnym

poziomie ogólności, odwołując się do różnych doświadczeń: część przyjęła pozycję wnikliwych obserwatorów i komentatorów nowych wyzwań tkwiących u podstaw życia społecznego oraz pojawiających się przed edukacją, inni analizują poszczególne obszary teorii i praktyki pedagogicznej, każdorazowo prezentując historyczny i dynamiczny sposób patrzenia na rzeczywistość wychowawczą. Chcemy tu wyraźnie zaznaczyć, że poglądy zawarte w poszczególnych tekstach wyrażają stanowisko ich Autorów, nie zaś punkt widzenia organizatorów konferencji i redaktorów niniejszego tomu.

Książka składa się z trzech zasadniczych części. Na zawartość pierwszej części książki, zatytułowanej *Przemiany społeczno-kulturowe w krajach postkomunistycznych a wyzwania edukacyjne w skali globalnej*, składają się artykuły następujących autorów: Andrzeja Michała de Tchorzewskiego, *Edukacja wobec problemów, wyzwań i następstw globalizacji*; Katarzyny Olbrycht, *Kluczowe problemy wychowawcze w krajach postkomunistycznych*; Franciszka Adamskiego, *Edukacja wobec wyzwań pluralizmu społeczno-kulturowego*; Andrzeja Radziejewicza-Winnickiego, *Emancypacja społeczna a kłopoty z instytucjonalizowaniem się „edukacji jutra” w postmonocentrycznym łańdźie społecznym*; Joanny Rutkowiak, *Uczenie się od „bliskiego-obcego”*; pytania o strategię reform edukacyjnych jako problem doświadczeń krajów postkomunistycznych; Tamasa Kozmy przy współpracy Petera Illesa i Magdolny Rëbay (Węgry), *Transformacja systemów edukacji: przypadek Węgier*; Swietłany Tsiury i Iryny Myszciszin (Ukraina), *Retrospektywna analiza polityki edukacyjnej Ukrainy w kontekście globalnym*.

Część druga książki, zatytułowana *Teoria i praktyka wychowawcza w nowym łańdźie społecznym*, składa się z artykułów, których autorzy analizują wybrane obszary i konteksty edukacji, podejmując refleksję na średnim poziomie ogólności, wskazując najistotniejsze dlań kwestie badawcze oraz implikacje dla praktyki wychowawczej. Znajdują się tu artykuły: Mieczysława Łobockiego, *W trosce o intensyfikację wychowania moralnego*; Dzierżymira Jankowskiego, *Zaniedbywane obszary edukacji*; Bronisława Urbana, *Patologia społeczna i ewolucja polskiej myśli resocjalizacyjnej*; Natalii Nosovej (Rosja), *Globalizacja i internacjonalizacja edukacji a nauczanie języków obcych*; Wasilija Strasheva (Białoruś), *Główne tendencje rozwoju edukacji na etapie przechodzenia od społeczeństwa postindustrialnego (na przykładzie Republiki Białorusi)*; Mirona Ionescu i Musaty Bocosa, *Innowacje w edukacji – pilna potrzeba*.

Trzecią część prezentowanej publikacji, zatytułowaną *Wyzwania dla kształcenia zawodowego i edukacji nauczycielskiej*, współtworzą artykuły, których autorzy podejmują niezwykle ważne zagadnienia kształcenia zawodowego, kształcenia dorosłych i – wyodrębnione ze względu na rangę tej kategorii podmiotów edukacyjnych dla rezultatów reformy całości systemu edukacyjnego – zagadnienia świadomości nauczycielskiej wraz z podjętą próbą zdiagnozowania sytuacji ich kondycji psychicznej trzy lata od momentu wdrożenia owej reformy. Część tę rozpoczyna artykuł Henryki Kwiatkowskiej, *Identyfikacje osobiste i społeczne nauczycieli*; w dalszej części znajdują się teksty: Stefana M. Kwiatkowskiego, *Kontynuacja i zmiana w procesie reformowania systemu edukacji zawodowej*; Stanisława Palki, *Edukacyjne wyzwania a teoria kształcenia*; Tadeusza Aleksandra, *Przemiany edukacji dorosłych w okresie transforma-*

cji ustrojowej; Urszuli Jeruszki, Edukacja zawodowa wobec problemów jakości i potrzeb rynku pracy; Ireny Zogli (Łotwa), Wzmacnianie kompetencji w działaniu edukatorów szkolnych; Włodzimierza Goriszowskiego, Uwarunkowania efektywnej organizacji procesu ustawicznego kształcenia jako edukacyjnego wyzwania XXI wieku; Kazimierzy Paclawskiej, Przemiany edukacyjne a uniwersytecki model kształcenia nauczycieli. Między adaptacją a nowymi wyzwaniami; Krzysztofa Polaka, Stosunek nauczycieli do wybranych kwestii reformy szkolnej.

Bronisław Urban

Krzysztof Polak